МКОУ
"Эндирейская сош№2 им.Алиханова А.А."

Доклад:

"Адабият дарсларда сёзлюк ишни юрютеген къайдалар."

Онгаргъан:Тамаева Б. А.

Адабият дарсларда сезлюк ишни юрютеген къайдалар.

Охувчуланы сезлюгюн генглешдирмекни уьстюнде ишлев оланы англавун генглешдирмеге кемек эте. О саялы да, сезлюкню уьстюнде ишлевню охувчуланы тарбиялавда ва олагъа мугъкам билимлер беривде бек уллу агьамияты бар. Тилни аслу сезлюк фонду хыйлы заманлар алышынмай, амма сезлюк тизими буса даим алышына. Охувчуланы сезлюгюню уьстюнде ишлев мактапны бары да класларында планлы ва системалы кюйде оьтгерилмеге герек.

Охувчуланы сез жыйымы ярлы бола. Класда яшлар булан ишлейген муаллимге ишни планлы кюйде толумлашдырмагъа ва генглешдирмеге бажарыла, кебюсю гьалда охувчулар оьзлер къоллайгъан бир тайпа сезлени маънaларын тюз англамай, муна шуну учун да охув дарсларда муаллим охувчулар билеген сезлени маънaларына гере дурус англайгъан этмек муратда чалышма тюше. Охувчу билеген сезлени сейлевде ва язывда тюз кюйде къоллап бажармагъа герекни унутма тюшмей. Практикада арагъа чыгъагъаны йимик кебюсю гьалда охувчулар оьзлер билеген сезлени тилде дурус къолламагъа болмайгъаны герюне.

Бизин адабият дарсларда гечеген асарлар гьатта оьзюбюзге де англама къыйын тюшеген сезлер бары саялы, сезлюк иш инг агьамиятлы ерни тута. Сезлюк ишни уьстюнде дарсгъа баргъанчагъа хыйлы иш этиле. Бизге тюшген шу сезлюк («Къумукъ тилни маънадаш сезлери» - Ибадулла Гьажиев-2003 й.) ишибизде кеп кемек эте. Сезню маънасы гьар асарда башгъа берилип къалмагъа бола. О сезню таъсирли гючюн асарны маънасындан автор бизге не айтма сюегенин гезден гечирме герекбиз.

Бир-бир сезлени яшлар оьзлени сейлевюнде къолламагъа болмай къала. Буланы тергевге алгъанда муаллим болгъан чакъы охувчуланы сезлюгюн активлешдирмеге герек. Охувчуланы тилине тазалыгъы учун

ябушув, демек, охувчуланы тилин тарыкъсыз сезлерден тазалав. Олай да адабият тилде къолланмайгъан ерли тиллени тайдырыв бола.

Охувчуланы сезлюгюню уьстюнде ишлев тил дарсланы бары да белюклеринде охума ва язма уьйретегенде: охув ва грамматика (тиллерде) дарсларда оьтгериле.

Охувчуланы сезлюгюн бай этмек учун чебер материалланы охумакъны бек уллу агьамияты бар. Охув дарслардагъы сезлюк иш текстни охугъанча да охугъан сонг да оьтгериле. Муаллим яшны хабарына дарсда уьйренген янгы сезлени къошмакъны ондан талап этме тюше. Янгы сезлени беклешдирмек янгыз шону булан битип къалмай. Охувчу янгы уьйренген сезлени оьзлени сезлюгюне языл да алма тарыкъ. Гележек дарсларда муаллим янгыдан о сезлеге дагъы да къайтып, оланы такрарлатып, шо сезлерден англагъанын беклешдире. Шолай да охувчуланы сезлюгюн бай этмек учун айры-айры предметлени,суратланы,яда маънаы суратлагъа къарамакъны да кеп уллу пайдасы барны унутма тюшмей. Яш оьзюню оюн язгъанда (изложениеде) темагъа кьыйышывлу оьзбашына сезлер тапмакъ охувчуланы сезлюгюн генглешдирмек деген масъала янгыз ана тил дарсларда гечилип кьалмай, шолай да башгъа дарсланы гечеген заманда яшлар янгы сезлени тюз кюйде кьолламагъа охувчуланы уьйретмек учун, шо сезлени уьстюнде олар гьар гюн дегенлей ишлетме тюше. Авуз ва языв тилни тюз кьурулмагъыны биринчи шарты-айтылынагъан сезде, охувчуланы жавабында, демек, ол алгъан билимге байлавлу далилер болмакьдыр.

Шогъар етишмек учун, муаллим предметни терен билип сейлемекни охувчудан талап этме борчлу бола.Охувчуланы авуз тилин оьсдюрювде текстни маънасын англамакь учун этилеген ишлер бек агьамиятлы бола. Маъна аслу агьамияны бере буса да маънаны, ойну алмагъа геливю сезлерсиз бажарылмай. Шо саялы да сезню уьстюнде ишлевге экинчи даражалы ишге йимик янашмакъ янгылыш болур эди. Авуз тилни

маданиятыны (культурасыны) экинчи шарты-охувчуланы тилини байлыгъыны (лексикасын) - сез хазнасын байлашдырмакь ва мекенлешдирмек. Тилни оьсдюрювге байлавлу охув дарсларда юрюлеген ишлер яшавну кеп тюрлю якьларын англатагъан сезлени генг кюйде бере. Охув дарсларда охувчу адамны, табиатны, суратламакь учун гьар заман пайдаланып турагъан, охувчулагъа яшавну гьалларын англама кёмек этеген маънадаш, кьаршыдаш, аваздаш йимик чебер келпетлер яратма имканлыкь береген кьуралланы кьоллап да охувчуланы сез хазнасын бай эте.

Халкьны чебер айтывлары,язывчуланы ва шаирлени итти ва гьакъыллы къысгъа сезлери охувчуланы эсинде къалмагъа, оланы сез байлыгъына гирмеге тюше. Олар яшлагъа яшавгъа оьз англаву булан къарамагъа кемек эте. Шо муратгъа етмек учун да айтывланы къошуп, охувчулагъа жумлалар тиздирмек, гиччи хабарлар яздырма да ярай. Шолай ишлер охувчуланы дарслагъа иштагълыгъын артдыра.

Охувчуну янгылыш айтагъан сёзюн тюзлемек учун, муаллим шо сёзню тюз айтылышын англамагъа герек, сонг оьзю уьлгю кюйде айтып, охувчугъа такрарлатса, яхшы болур. Янгы сёзлени англатывда къолланагъан аслу методика къайдалар:

а) сёзню аянлыкъ материаллар булан предметлени яда суратланы гёрсетип англатмакъ;

б) шо сёзню маънасына ювукъ башгъа сёз - маънадаш булан англатыв, шолай янгы сёзлени охугъанча алда, охуйгъанда, охугъан сонг англата.

Текстни маънасы, темасы булан байлавлу, текстни англамагъа кёмек этеген сёзлер текст охулгъанча алда англатылмагъа тарыкъ.Бары да текстдеги сёзлер яшлагъа англашылгъанын бирдагъы тергеп къарап, айры-айры охувчулагъа англашылмайгъан сёзлени токъташдыртып , шоланы уьстюнде де токътама герек. Текстде башгъа маънада, гёчюм къалипде къоллангъан буса, сёз тагъымлар буса , шо сёзлени англашылмайгъаны бар буса англатма

тюше.Англашылмайгъан сёзлени англатгъан сонг, шо сёзлер булан авуздан яшлагъа тюлю- тюрлю жумлалар тиздирип къарамакъны пайдасы бар. Англашылмайгъан сёзлени англатыв яшав булан байлавлу болмагъа герек, демек, гьар сёз къайсы предметни англатагъанны, о негер къолланагъанны яш билсе, суратда, яда предметни оьзюн гёрсе, шо сёзню англавгъа яшгъа кёп кёмек болур, шолай англашылгъан сёз де яшны оюнда унутулмайгъан кюйде сакъланыр.

Тектдеги англашылмайгъан сёзлени уьстюнде ишлевде, сёзню язып туврасына маънасын да язып къоймакъ таманлыкъ этмей.Шо саялы да бизге англатывланы шулай тюрлюлери бола:

а) къолгъа тутуп гелтирип болагъан предметлени, оьзлени гелтирип болмайгъанларыны суратларын да ва олар кютеген ишлени де айтып, шолар этеген ишлер булан жумлалар тиздирип тапшурувлар этдирсе, яшлар яхшы тюшюнер. Яшланы билимлеринде сёзлюк иш , шо сёзлюклени яшлар тюз кюйде англавлу, муаллимлени шо ишни уьстюнде ялкъмай ишлевю герекли болагъанын унутма тюшмей .